

KULGEMISE APOLOOGIA ŠAMAANIDE PÄRIJALT

Jaan Kaplinski. Paralleele ja parallelisme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 275 lk.

On kombeks, et ilukirjandust arvustades püüame esteetiliselt hinnata teose kunstilist õnnestumist, teadustekste arvustades polemiseerime autori põhi-teesidega ning laidame loogilisi vasturääkivusi. Ent kumma malli järgi

arvustada tõelist esseistikat, mõtete vaba kulgemist? Jaan Kaplinski rõhub oma vastse raamatu saatesõnas (lk 6), et tema eesmärgiks on mõtlemine kui iseväärtuslik protsess, mitte tulemuste tootmine. Ja tõesti on vaatlusalune loengutekstist ja aforismidest koosnev raamat vabamõtlemise ning kulgemise taies, seetõttu loobun algusest peale teose tõmbamisest kriitilise

eritlemise liistule. Kirjanduskriitika meetodid oleksid siin kindlasti sobimatud, sest tegemist pole luulega, vaid siiski mõtisklusega, kus esiplaanil sõnum. Teaduslik poleemika ei kõlba sellepärast, et Kaplinski distantseerub selgelt klassikalisele teadusele ja filosoofiale omasest rangusest, defineerimisest ja hierarhiast. Sellest taotlusest võiks muidugi ka mööda vaadata, sest Kaplinski mõttekäigud ei ole müstilised ega paradoksaalsed, kuigi ta mitmel pool müstika ja paradokside olulisust esile tõstab (nt lk 133). Kuna Kaplinski loengute teemadering on väga lai, oleks kindlasti võimalik autoriga mõne eriteaduse positsioonilt polemiseerida, nagu seda ka varem on tehtud.¹ Paraku tuleks sedalaadi kriitika tegemiseks olla folkloori, orientalistika, antropoloogia, filoloogia, psühholoogia, kvantfüüsika või matemaatika spetsialist (kõik need valdkonnad käivad raamatust läbi) – siinkirjutajal pole ühelgi mainitud alal Kaplinskiga võrreldavat kompetentsi. Kuigi autor tõstab kaanepabeeri siseküljel esile kahe kultuuritüübi võrdlemist, on raamatul minu hinnangul siiski laiem haare: tegu on filosoofilise mõtisklusega minast, keelest ja kogu universumist – *kōgōkogo*'st (lk 30). Julgen öelda, et filosoofiliselt on Kaplinski mõttekäigud igati koherent- sed ning eeldused on eksplitseeritud. Olen seisukohal, et filosoofilise süsteemi kritiseerimine süsteemiväliselt eeldus- telt on viljatu tegevus ning pealegi on Kaplinski mõttekäigud minu jaoks sümpaatsed.

Kõik on endiselt ime

Raamat koosneb kahest osast: aastatel 2000–2001 Tartu Ülikoolis vabade kunstide professorina peetud loengustest ning filosoofilistest aforismidest, mis on dateeritud ajavahemikku 1990–

¹ U. Sutrop, Nietzsche, Kaplinski ja eesti filosoofia. – Akadeemia 1996, nr 6, lk 1146–1163.

1992. Saatesõnas märgitakse, et tegemist pole loengutekstide autentse esitusega, seisukohti on autori praeguse arusaama järgi kohendatud (lk 5). Kuna ma isiklikult ei sattunud kahjuks ühelegi Kaplinski omaaegsele loengule, ei oska öelda, mil määral on toonaseid seisukohti ümber kujundatud, igatahes erineb raamatu algusosa oluliselt 2004. aastal avaldatud sissejuhatavast loengust.² Loengumaterjalid on jagatud üheksateistkümneks alajaotuseks (1–20, kusjuures salapärasel kombel alajaotus nr 12 puudub).

Saatesõnas väidab autor, et on võrreldes peetud loengutega edasi, kauge- male liikunud (lk 5). Omamata küll täit ülevaadet Kaplinski mahukast esseist- kast, julgen väita, et kõik raamatus lei- duvad programmilised seisukohad on mõnes avaldatud artiklis varem esine- nud, pööraseid uudiseid siit ei leia. „Paralleele ja parallelisme” sõlmib au- tori varasemad ja enamasti ka põhjali- kumad artiklid terviklikuks võrguks. Avastasin, et teost saab edukalt kasuta- da giidina orienteerumiseks Kaplinski monumentaalses artiklikogumikus „Kõik on ime”, mitmed autori põhiväited soo- me-ugri keele ja meelega kohta ulatuvad tagasi juba 1970. aastatesse.³ Kõige vähem keskendutakse „Paralleelides ja paralleelismides” Kaplinski mõttetee ökoloogilisele harule.

Kuigi Kaplinski on alati olnud otsese ütlemisega vabamõtleja, avab loengu vorm selles osas veelgi täiendavaid või- malusi. Väga oluliseks võib pidada Kaplinski tõlgendust endast ja oma luulest (1., 20. loeng), need osad saavad kindlasti kirjandusteadlaste maius- paladeks. Kaplinski kordab muuseas ausalt üle oma mõjutajad: taoism, Uku Masing, Wittgenstein (raamatu aforis- mideosas ilmneb see sugulus veenvai- malt). Kaplinski ei ole mõtlejana eriti

² J. Kaplinski, Kõik on ime. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 347–357.

³ Vt nt: J. Kaplinski, Kõik on ime, lk 158–191.

originaalne, ka tema kontseptsioon soome-ugri sõnapaaridel toetuvast rinnastavast filosoofiast tugineb ungari filosoofiale.⁴ Seda enam väärrib imetlust autori eruditsioon ja tohutu sünteesisvõime. Kuna Kaplinski pooldab traditsionalismi ning taunib läänelikku progressikultust, siis oleks liigne originaalsus talle koguni sobimatu.

Soome-ugri keelte, meele ja võimaliku filosoofia kontseptsioonid on Kaplinski põhjalikumalt välja arendatud teisel,⁵ kuid „Paralleele ja parallelisme” esitab kõige põhjalikuma ülevaate Kaplinski filosoofilistest alustest tervikuna. Veelgi täpsemalt öeldes: vaadeldavas teoses ei löö Kaplinski lihtsalt kiilu indoeuroopa defineeriva-hierarhilise mõtlemise ja soome-ugri hängusa mõtlemise vahele (nagu seda tegi Masing), vaid tõlgib oma mõtteid Lääne filosoofia terminitesse, üritades seeläbi wittgensteinlikult metafüüsikat vaibutada. Kuna üldfilosoofilised ja kultuuri-teoreetilised mõttekäigud on teoses sageli läbisegi, esitan mõistmise hõlbustamiseks teose filosoofilistest alusmõistetest märksõnalise lühiülevaate.

Kaplinski universumi piirid

K e e l on Kaplinski jaoks pragmaatiline, mitte ontoloogiline nähtus, keel peab aitama maailmas orienteeruda (13. loeng). Nominalism, defineerimise võimatus, lõputu hulk kirjeldusviise (7. loeng).

M õ t l e m i s e s on algvormiks Kaplinski arvates kujutus (11., 10. loeng), tema arvates on olemas keele-eelsed kujutlused, eelkeel (lk 81).

M i n a on triiviv, lõplikult kirjeldamatu ja tunnetamatu mõiste (lk 16).

M a a i l m kui muutumine, kulg, kus toimib näivuse ja tegelikkuse ühtsus.

O l e m u s kui suhe, olemus on alati kellegi jaoks. Asi iseeneses on mõttetusetus,

⁴ J. Kaplinski, *Kõik on ime*, lk 206.

⁵ J. Kaplinski, *Kõik on ime*, lk 125–222.

null (lk 35), identsuse seadus ei kehti (lk 50). Iga asi on määratletud kõige muu kaudu, haarab kaasa *kõgõkõgo* (lk 30).

Indoeuroopa filosoofia üritab kulgu peatada, mõisteid defineerida. Ontoloogia algab sealt, kus küsija ja vastaja räägivad eri keelt (lk 199). Kaplinski eristuse järgi iseloomustab filosoofia ennekõike kommunikatiivseid kultuure, kus ollakse valmis kõike sõnastama, nimetama. Sellest tekib arusaam, et tõelus ise on märgiline, keeles väljendatav (vt 10. loeng).⁶

Soome-ugri keeletegelus kuulub pigem meditatiivsesse kultuuritüüpi, kus valdab mõisteline hängus, mimeetilised sõnad, parallelism, konkreetlus, üldistatakse sõnapaaride, mitte abstraktsete mõistete abil, nt veekogude asemel jõed-järved (vt 8., 9., 13. loeng).

Rahvuslikust ärkamisajast peale oleme Kaplinski arvates oma loomulikkult kultuuri minetamas, haaratud indoeuroopa mõtteilma. Oleme unustanud regilaulu ning vana kosmoloogia, läinud enesekolonisatsiooni teed,⁷ sallivust on asendanud vastandav rahvuslus (lk 140). Kõik see jutt allakäigust on meile tuttav, sellest kirjutavad paljud teravapilgulised, nt Runnel ja Kivirähk. Kas on ka vaatlusalune teos üks tontide eest taganeja laul või on käsitlusel kultuuride erinevusest ka mingi normatiivne tähendus? Ei saa ju niisama lihtsalt teha kannapööret enne muistse elulaadi juurde, metsa ja metsikusse, nagu kutsus üles Kalle-Istvan Eller.⁸ Kaplinski on positiivse programmi osas vaoshoitud ega loo õhulosse, kuid samas ei ole ta ka täiesti lootusetu. Näiteks toob ta esile moodsa füüsika ja matemaatika teooriaid, mis kõigu-

⁶ Vt ka: J. Kaplinski, *Keel ja tõelus*. – T. Lott, K. Lõuk (koost), *Tõtt öelda*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 46–53.

⁷ J. Kaplinski, *Kõik on ime*, lk 11–48.

⁸ K.-I. Eller, *Maarahvast*. – *Maarahva elujõud II*. Koost A. Murutar. Tartu: Elmatar, 1998, lk 199–216.

tavad tõsikindlust ning annavad ruumi määramatusele (vt 7. loeng). Samuti võib öelda, et metafüüsiline-monoteistlik narratiiv ei domineeri Lääne filosoofias enam pea terve sajandi. Õigupoolest ulatub nominalismi ajalugu ka indoeuroopa kultuuris tagasi sofistideni ning vähemalt teoreetilisel tasandil on õhk kahtlustest ja relativismist tulvil. Kaplinski mõtisklused näitavad kätte ühe võimaliku teetsa, kuhu metafüüsilis-teaduslikust alusepanekuideest loobunud mõtlemine võiks suubuda. Kas saame ka ühiskondlikus korralduses hierarhilisusest vabaneda, seda küsimust Kaplinski oma raamatus otseselt ei käsitle. Kuid ometi on tema mõtisklustel ülimalt praktiline suund.

Millegi muu eetika

Loengukursuse alguses määratleb Kaplinski enda kuuluvat lahtrisse *Other*, miski muu (lk 20). Lõpuloengus, analüüsides oma samanimelist luuletust, nimetab Kaplinski ennast „Võõraks” (lk 167), lisades Tsvetajeva mõtte: „Kõik poeedid on juudid” (lk 168). Veel nimetab Kaplinski ennast šamaanide pärijaks, kes erinevalt oma eelkäijatest ei tea, kes teda maagilise luule juurde suunab (lk 188). Minu hinnangul on Kaplinski võõristus kommunikatiivse ja defineeriva kultuuri vastu sügavalt eetilise alatooniga: see on kultuur, kus ei sallita teisitimõtlemist, kus sünnivad

inkvisitsioon ja totalitarism. Nominalistlikust ja empaatilisest positsioonist lähtudes on see hullus, meil on vaja mis tahes rohtu, mis vähendaks säärast sallimatut vägivalda. Kaplinski traditsionalism pole dogmaatiline, vaid selgelt funktsionaalne: just seetõttu, et maailm pole mõistuspärane ega kirjeldatav, oleks parem elada nii, nagu on elatud, selmet ajada muudkui uut taga (lk 162). Selles eetilises põhihoiakus ilmneb Kaplinski sügav sarnasus Levinasi eetikaga: viimane räägib samuti essentsialismi vastu ja *teise* poolt. Levinas pole siin ainus, hierarhilise mõtlemise vägivaldsust on üritanud viimastel aastakümnetel vaibutada ka Girard, Derrida, Vattimo. Ehk võiks ka Kaplinski järgmiseks teoreetiliseks sammuks olla meditatiivsele kultuurile omase sallivuseetika väljatöötamine soomeugri ainesest ja selle kaasaegsesse konteksti asetamine? „Paralleele ja paralleelismid” on veenev tõend sellest, et Kaplinskil oleks antud ülesande jaoks piisavalt võimeid, millede hulgast tähtsaimaks pean oskust vältida „teadjale” omast käskivat tooni. Ainus probleem on selles, et need, kes on võimelised intellektuaalseks pingutuseks, mida „Paralleelide ja paralleelismide” taolise teose lugemine nõuab, ei vaja enamasti argumente dogmatismi ega vägivalda vastu.

LEO LUKS